

sv. Marije, koji su oko godine 1107, u lijepom tesanom kamenu, dali podići kralj Koloman i opatica Vekenega iz zadarskog patricijskog roda Madijevaca, po tankoj krvi rođaka hrvatskih vladara Trpimirovića. Grad Rab pozdravlja iz daleka putnika sa četiri zvonika što poput ispruženih prstiju ruke slikovito strše iznad obruča gradskih zidina.

Najljepši je međutim bio zvonik sv. Duje u Splitu. On je u XIII vijeku bezobzirno postavljen ispred Dioklecijanova mauzoleja, koji je od konca VIII vijeka bio pretvoren u katedralu. Splitski zvonik je bio tipično, sjajno i originalno djelo dalmatinske srednjovjekovne umjetnosti. Detalji zvonika, njegovi kapiteli i obli lukovi, pripadaju onoj zreloj romanici, koja se je tvrdokorno držala u dalmatinskoj sredini kroz XIII—XIV vijek; ali široko rastvaranje zidnih masa i postepeno suzivanje prema vrhu, koje zvoniku daje vitkost i eleganciju, predosjeća i nagovješta gotiku, koja je već davno bila prodrla u razne krajeve Evrope.

Zanimljivi su iz ove dobe rijetki ostaci spomenika u južnom dijelu Jadrana, na kojima se, kao posljedica političke pripadnosti ovog kraja srednjovjekovnoj srpskoj državi, mogu zapažati utjecaji iz unutrašnjosti Balkana. Vrlo su rijetki takovi spomenici, jer je kulturna ekspanzija i u ovom kraju išla od zapada prema istoku, to jest od Apulije preko mora u unutrašnjost Balkana. Poznato je da je prva, raška škola srpskog graditeljstva u plastičnom ukrasu crkava stajala pod uplivom Apulije kao i Dubrovnik i Kotor; Kotoranin franjevac fra Vid podigao je Visoke Dečane (XIV v.).

Na otoku Mljetu, na krasnom jezeru između guste šume stoji na osamljenom otočiću crkva benediktinskog samostana sv. Marije. U svojoj srednjovjekovnoj jezgri to je jednobrodna crkva u obliku križa. Ova je crkva početkom XIII vijeka bila sagrađena po uzoru Žiće i drugih zadužbina nemanjićkih vladara. Mala crkva sv. Sergija u Podima u Boki Kotorskoj također ima oblik slobodnog križa. U Stonu, kamo je sv. Sava god. 1219 bio postavio episkopa, vide se u polju južno od današnjeg mjesta ruševine crkve sa motivima svojstvenim graditeljstvu unutrašnjosti Balkana.

Dok imena graditelja svih ovih crkava prekriva tama, sjaju u srednjovjekovnoj dalmatinskoj umjetnosti imena Splićanina Andrije Buvina, autora drvenih vratnica splitske katedrale iz god. 1214, i majstora Radovana, vajara monumentalnog portala trogirske katedrale s natpisom iz godine 1240. Portal je bio pregrađen u XIV vijeku, ali svi figuralni dijelovi potječu od Radovana i njegovih pomagača.

Buvina je izvajao u orahovini u 28 udubljenih polja prizore Kristova